

Chemmer-i zay család

Az 1335 és 1337-ben Pest megyében szereplő Chemmer-i Péter még nem viseli a Zay nevet. A Vaja nemzetségből leszármazott Zay család ekkor még nem létezik.

Az 1300-ban Tolmányi néven előforduló Péter azonosítása Chemmer-i Péterrel, a Zay család közvetlen őseivel a Vaja nemzetség és a Zay család címerének az azonosságával lehetséges, ezt már megtette a régebbi szakirodalom.

Chemmer-i Péter 1335-ben Chemmer-i Bacsóval említették együtt, aki valószínűleg a testvére.

A Zay név legelőször 1366-1367-ben fordul elő írott forrásban „Zay dictus Demeter” alakban. Magyarul ez azt jelenti, hogy a „Zaynak mondott Demeter”. Zay Demeter ezekben az években tiltakozott a szomszédság jogán az ellen, hogy Niczky Balázs fia György Harkyan községet (Sikátor, Mezőszentmárton) eladta Palota-i Loránd budai bírónak. Zay Demeter alperes a pert elvesztette és ez ügyben az országbíró örök hallgatásra ítélte. Sajnos, az oklevelekből nem derül ki, hogy Zay Demeter milyen rokonságban áll Chemmer-i Péterrel és Bacsóval.

A továbbiakban Chemmer-i Zay Miklós 1373-ban és 1396-ban fordul elő. Chemmer-i Zay dictus László pedig 1406-ban kijelölt királyi ember a nyulakszigeti apácák varsányi (Dunavarsány) birtokának ügyében. Sajnos, az említett személyek rokoni kapcsolataira sem derült fény az oklevelekből.

A Zay ragadványnév és a Chemmer-i családon belül keletkezett a XIV. század közepén. Ennek a rövid szótagnak, három hangnak (betűnek) a jelentését megfejteni elé nehéz. Úgy véljük azonban, hogy a zaj (lárma, hangzavar) főnév melléknévi „i” képzős alakjával van dolgunk, melyet a XIV-XV. századi helyesírásunk előszeretettel írt zaji helyett zay alakban, olykor két pontot téve az y-ra, hogy jelezze annak két hangértékét. A Zay ragadványnév ilyen értelmű felfogása szerint, viselője zajos, lármás ember volt. Ez az állítás bizonyosan illik Zay Demeterre, aki jelenlegi ismereteink szerint elsőként ékeskedett ezzel a nem mindennapi névvel.

Természetesen később lehettek halk szavú tagjai is a Zay családnak, de akkorra már a név rögződött. Oly annyira, hogy a Chemmer-i nevet is kiszorította bizonyos értelemben, abból nem lett csömöri családnév, hanem nemesi előnévvé vált és az egykori ragadványnévből lett a családnév. A család legkiemelkedőbb tagja „franciscus Zay de chemmer”, azaz chemmeri Zay Ferenc alakban írta nevét és az y-ra feltette a két pontot.

Chemmer-i Zay János kijelölt királyi ember 1438-ban, tanú 1447-ben, peres fél 1467-ben, királyi ember 1467-ben és Pest megyei esküdt 1469-ben. az ő fia Mihály, aki 1467-ben együtt pereskedik apjával, 1477-ben királyi ember.

Chemmer-i Zay András cinkotai plébánosként szerepel 1473-ban és 1482-ben, ő Mátyás király kortársa. Úgy véljük, hogy a Mátyás király és a cinkotai kántor c. népmondában emlegetett cinkotai pap maga Zay András. A több változatban fennmaradt mondának két variációját idézzük.

„A cinkotai főpapságon ki volt írva: „A cinkotai főpapság bú és gond nélkül éli világát.”

Mátyás király arra járt, meglátta, és azt mondta magában, hogy hát ő király, egy országnak parancsol, mégis van bú és gond a fejében éppen elég. Bement a főpapságra, és azt mondta:

- Ha az én kéréseimre, gondolataimra meg nem feleltek, jaj nektek!

Lett nagy szomorúság, hogy vajon mit kérdezhet a király, vagy mit gondolhat. Ahogy a papok így búslakodnak, beállít a részeges kántor. Látja, hogy nagy szomorúságban ülnek, s azt kérdezi:

- Mi a baj?

Mondják a papok, hogy Mátyás király milyen parancsolatot adott. A kántor azt felelte:

- Ne búsuljatok, majd megfelelek én. Csak hát öltöztessetek fel!

Nagyon rongyos volt a kántor, mert megivott mindent.

Másnap elindul a kántor Budára. Mikor megérkezett, kérdezi Mátyás király, hogy honnan jött.

- Cinkotáról, hogy felségednek minden kérdésére és gondolatára megfeleljek.

Mátyás király először azt kérdezte:

- A tengerben hány kanál víz van?

A kántor ráfeleli:

- A jóisten kanáljával csak egy, az emberekével mérhetetlen.

Másodszor azt kérdezi a király:

- Mikor van a lovon a legtöbb szőr?

- Ősszel több, tavasszal kevesebb.

Harmadszor az kérdezi a király:

- Hol van a világ közepe?

A kántor a botjával a szoba közepét körül kanyarítja, és az mondja:

- Felségednek Budán, nekem pedig Cinkotán.

Negyedikszor kérdi a király:

- Na, mit gondoltam?

- Felséged az gondolja, hogy a cinkotai főpappal beszél, pedig csak a részeg kántorjával.

- No, az én kérdéseimre és a gondolatomra megfeleltél, most már mit kívánsz?

- Hogy az icce Cinkotán még egyszer akkora legyen, mint eddig volt

De az árát nem kérte! Így az icce nagyobb lett, de az ára is kétannyi lett.”

„ A cinkotai plébános a dömösi prépostságért folyamodott a királyhoz. A király hamar megküldte apródjával a választ, - feleljen meg három kérdésére, és csak akkor jöjjön Budára, ha ezekre meg tud válaszolni.

A választ vivő apród betért a cinkotai vendéglőbe, ahol ez idő tájt a kántor iddogált.

A fogadóban borozgatás közben elmondta a kántornak, mi járatban van. Mit üzen a király a plébánosnak. Mikor megtudta a kántor, hogy milyen nehéz helyzetben van a plébános, leitatta az apródot, majd rábízta a csaplárosnéra, hogy el ne engedje, amíg ő vissza nem jön. Majd felvette a plébános ruháját (miután szólt neki) és elindult a királyi palotába.

Mátyás király a következő kérdéseket tette fel a plébánosnak:

- Hol kél fel a nap? – Felségednek Budán, nekem Cinkotán – volt a válasz.
- Mennyit ér a király? – Ha Jézust 30 ezüstért adták el, akkor a király is megér 29-et – szólta az agyafúrt kántor.
- Mit gondol a király? – Felséged azt hiszi, hogy a cinkotai plébánossal beszél, pedig nem vagyok pap, hanem a kántor.

A király jutalmul neki akarta adni a dömösi prépostságot, de nem fogadta el, hanem azt kérte, hogy legyen nagyobb a cinkotai icce, mint máshol.”

Chemeri Zay Miklós testvérek 1483-1484-ben tűnnek fel legelőször írott forrásokban, királyi emberek.

Chemeri Zay János 1494-ben Krakkóban tanult, 1513-ben csömöri és vároki birtokrészét elzálogosította. Közelebbi rokoni kapcsolataira nem derült még fény.

Részletesebben kell foglalkoznunk Chemeri Zay Ferencsel (1505-1570. okt. 11.), aki a család legkiemelkedőbb, legsikeresebb tagja volt. Születésének ideje vitatott, a budai káptalan 1513-ban úgy ítélte meg a bemutatott gyermeket, hogy az nyolc éves, erre az adatra hivatkozva teszik születése idejét 1505-re. Apja Péter, 1497-ben vette feleségül Lankai Kamarás Borbálát. A házasságból négy gyermek született: Mátyás (korán elhalt), Ferenc, Apollónia (Zoltay István egri hadnagy felesége) és Magdolna (a legidősebb, akit Zoltay Balázs vett feleségül).

Zay Ferenc a családi hagyomány szerint a paduai egyetemen tanult, amit hihetővé tesz, hogy fiatalon folyékonyan beszélt olaszul és Macchiavelli művét szívesen olvasta. A család nyelve magyar, de a Valkó megyében nevelkedő fiatalember az utcán megtanult szerbül, horvátul, az iskolában latinul, olaszul, a királyi udvarban végül németül. II. Lajos 1526-ban birtokot adományozott neki Valkó megyében. Zay Ferenc 1526. aug. 29-én részt vett a király oldalán a mohácsi csatában és életben maradt.

A Zay család délvidéki birtokai Nándorfehérvár 1521. évi eleste után közvetlen török veszélynek voltak kitéve, a török portyák fokozatosan elszegényítették a családot. Zay Ferencet ez olyan mélyen érintette, hogy „Az Lándorfejrvár elveszésének oka e vót és így esött” c. munkájában krónikásként örökítette meg az eseményeket. Maga is részt vett a Sabác körüli harcokban.

A mohácsi csata után az özvegy királyné, Habsburg Mária pártjához csatlakozott és mindvégig kitartott a Habsburg oldalon, bár ez akkoriban ritkaságszámba ment. Szapolyai János ezért már 1526-ban elkobozta egyes birtokait. Zay Ferenc János király halála, 1540 után is mindent elkövetett annak fia, János Zsigmond törekvéseivel szemben.

Zay Ferenc az 1527-1530-as években Ferdinánd udvarában tartózkodott, midőn Szulejmán szultán hadaival János király csapatai is eljutottak Bécsig. Eközben délvidéki birtokain, amit a török még meghagyott, azt Jován Cserni rác martalóc hadai tették tönkre. Hűségese szolgálataiért csak 1531-ben kapott Ferdinándtól 400 forintot, mely összeg természetesen nem volt arányban a Ferdinánd oldalán kifejtett munkájával és birtokai pusztulásával.

A Dunántúlon 1532-ben a saját maga által fenntartott huszárság sikeresen harcolt a török ellen a Dráva vonalán. Valkó megyében ugyan Kórógy vára a kezére került 1530-ban, de több teher járt vele, mint haszon. Anyja és testvére 1532-ben kénytelenek voltak Somogyba menekülni, a család 1532-1536-ig Szenyéren, az esztergomi káptalan kastélyában lakott.

Garay Lőrincnek, egyébként János párti főúrnak, borbála nevű leányát vette el 1538-ban, az esküvőt a lányos háznál, Darnóc várában tartották meg.

Zay Ferenc párszáz lovasával részt vett Budának 1541. évi visszavételére tett kísérletben. Ekkor már tudja a török nyelvet is, mely ismerete nagy hasznára van 1543-ban, diplomáciai képessége ezután bontakozik ki.

Ferdinánd király testvére, Károly császár 1546-ban vette fel a harcot a schmalkaldeni szövetségben egyesült protestáns német fejedelmekkel. A csatlakozott magyar hadak szemléje Nagyszombatban volt 1546. szept. 29-én, Szent Mihály napján. Ezután indultak Prága felé, október 23-án a cseh sereggel együtt átlépték a cseh-szász határt. Az adorfi, a torgauai és a mühlbergi csatákban kitüntették magukat a magyar huszárok, közöttük Zay Ferenc egységei. Tinódy Lantos Sebestyén éneket is szerzett a hadjáratról, melyben név szerint emlegeti Zay Ferencet.

A hadjáratban tanúsított vitézségéért kapta Zay Ferenc 1547-ben ugróc birtokát (Trencsén megye) a Kis-Fátrában. A Zay család életében ez évszázadokra szóló fordulópontot jelentett, a délvidéki oligarcha-család központját áttehette a Felvidékre, távolabb a töröktől. Zayné 1548-ban már be is költözött a kastélyba két unokájával és menyével együtt. Ettől kezdve épült fel az ugróci várkastély Zay Ferenc tervei szerint és ekkortól vette fel a birtok, a település, a vár a Zayugróc nevet. Magyar neve mostanáig ez maradt, szlovákul Uhrovecnek hívták 1944-ben. A Chemer-i Zay család neve így került át a Felvidékre, így tapadt hozzá egy ottani település nevéhez.

Chemer-i Zay Ferencet 1548-ban Salm Miklós a magyarországi hadak főkapitánya Egerben rendelte Dobó István várkapitány tisztjarsául, ez év végén családotól be is költözött Egerbe. Salm 1550 szeptemberében a kincstári támogatással épülő Szolnok vára kapitányává nevezte ki Zay Ferencet, aki ezért nem volt jelen Eger 1552. évi ostrománál.

Zay Ferenc 1551. áprilisában, mint Szolnok első várkapitánya, magyar és spanyol lovasaival terepszemlét tartott az újonnan felépült vár vidékén, megszemlélte Kécske, Várkony és tőszeg templomait katonai szempontból. Egyik leveléből ismerjük ekkori tapasztalatait. Tőszegről azt írja: „Templomának nagysága felülmúlja az eddig látottakat. Tornya magas és erős, állópillérei vannak, úgy ahogy a szolnoki templomnál is látható.”

Javasolta ennek a templomnak a lerombolását, azért, hogy a török katonaság ne fészkelhesse bele magát. A várkonyi templom köveit pedig behordatta Szolnokra a várkapu megerősítésére.

Várépítésében és a környék török elleni védelmében a segítségére volt Bernardo Villela de Aldana spanyol tábornok (maestre de campo) vagyis Nagy Kampó, ahogy a magyarok hívták, spanyol csapata. Aldana azután megírta magyarországi hadjárata emlékíratát, melyben többször is említi Zay Ferencet.

Horváth Bertalan és Zay Ferenc Szolnok vár kapitányai 1551. szept. 19-én levelet menesztettek Bebek Ferenc - akkor még Habsburg-párti főúrhoz - melyben jelentették, hogy a törökök Becse (Óbecse, Bács megye) várát ostrom alá fogták és 1551. szept. 16-tól kezdve négy nagyobb ágyúval lövik.

Ferdinánd király 1552. márc. 8-án Külső-Szolnok vármegye főispánjává nevezte ki Zay Ferencet, 1553 elején királyi biztostként indult Egerbe, hogy az elmaradt zsoldot kifizesse az őrségnek. Ekkor már a folyami naszádosok országos kapitánya és ennek a fegyvernemnek a megerősítésén fáradozik. A Zay által jókarba hozott szolnoki vár második kapitánya Nyáry Lőrinc lett, 1552. aug. 22-én török sereg ostrom alá vette, az új kapitány csak szeptember 4-ig tudta tartani, mert serege magára hagyta.

Ferdinánd király Verancsics Antallal együtt konstantinápolyi követségbe küldte 1553-1557-ig. Családja ezekben az években Zayugrócon lakott. Anyja még megláthatta a törökországi követségből visszatérő fiát, de azután rövidesen meghalt. Ismét átvette a naszádos sereg kapitányi tisztét, a naszádosok magyarok és szerbek, bázisuk Komáromban volt.

Zay Ferencnek 1558-tól Bécsben háza volt a Szent Jeromos városrészben, 1559-ben még Miksa cseh király is meglátogatta benne. Az 1559. évi országgyűlés követelésének engedve Ferdinánd az ország nagybírának, nádor, országbíró, személynök, bíróságára ülnököket nevez ki, közöttük Zay Ferencet. Ezután Ferdinánd előleget kért Zaytól naszádos hadának költségeire.

Kassai főkapitányi tisztét 1560 szeptemberében vette át és ekkortól tevőlegesen részt vesz Heraclides Jakab, krétai kalandornak Moldva trónjára kerülésében. János Zsigmond erdélyi választott király ellen 1562-ben sikeres hadjáratot vezetett. Az 1563. évi országgyűlésen és Miksa megkoronázásán Zay nagy pompával vett részt.

Schwendi Lázár erdélyi hadjárata, 1565 idején a magyar hadak főkapitánya volt Zay Ferenc. Az 1566. évi török hadjárat idején is még kassai főkapitány, de már háromszor is kérte felváltását a királytól a nehéz szolgálat alól, a király 1567. dec. 3-án végül felmentette. Felesége 1568 januárjában meghalt, ekkor már Péter fia vezette a birtokok gazdálkodását.

A gyászév letelte előtt, 1568. okt. 23-án elvette Báthory András özvegyét, Mindszenty Katát feleségül minden pompa nélkül. Ebből a házasságból egy Miklós nevű fiú született. Zay Ferenc 1570. október 10-én meghalt, testét bécsi doktorok bebalzsamozták